

Palacz, Ryszard

"Speculum divinorum et quorundam naturalium", Henricus Bate, Paris-Louvain 1960 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 8/4, 580-582

1963

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

o fotografii drezdeńskiego globusa z Maraghi czy innych przyrządów. Znajdą się one niewątpliwie w jednym z następnych wydań pracy, poszerzonym o wyniki wspomnianych wyżej badań.

Tadeusz Przykowski

Henricus Bate, *Speculum divinorum et quorundam naturalium*. Edition critique par E. Van de Vyver. Collection de textes et d'études publiée par l'Institut Supérieur de Philosophie de l'Université de Louvain, t. IV. Éditions Béatrice-Nauwelaerts, Paris—Louvain 1960, s. 262.

Henryk Bate znany jest w dziejach historii filozofii i nauki XII w. głównie jako autor *Speculum divinorum et quorundam naturalium*. Pierwsze dwie części tego traktatu wydał już w 1931 r. G. Wallerand w serii *Les philosophes belges* jako tom XI, fasc. 1 tego znanego wydawnictwa. Wallerand oparł jednak edycję jedynie na pięciu rękopisach i, co najważniejsze, wydał tylko dwie części olbrzymiego *Speculum*, które w całości liczy 23 części.

Wydanie niniejsze, które przygotował E. Van de Vyver, jest przeto wydaniem drugim tego dzieła, opiera się ono na wszystkich znanych obecnie rękopisach *Speculum*. Tom I zawiera krytyczne wydanie części pierwszej tego dzieła, w której autor omawia takie zagadnienia, jak: zależność wiedzy ludzkiej od wrażeń, powstawanie wyobrażeń i działanie mechanizmu samego poznania ludzkiego.

E. Van de Vyver uzyskał w 1953 r. doktorat z filozofii za krytyczne wydanie i opracowanie VI części *Speculum* Henryka Bate¹. Niniejsze wydanie składa się z dwóch części: z przedmowy, będącej zarazem wstępem do wydania krytycznego tekstu i tekstu części I *Speculum*.

W *Przedmowie wydawca* (po krótkim wprowadzeniu na ss. XIII—XXVIII) przedstawia rękopisy wykorzystane przy niniejszym wydaniu (ss. XXIX—LXXVI). Są to następujące teksty (oznakowanie rękopisów wprowadzone przez E. Van de Vyvera):

- A—Ms. Bruxelles, Bibliothèque Royale nr 7500, z 1471 r.
- B—Ms. Bruxelles, Bibliothèque Royale nr 271, z I poł. XV w.
- C—Ms. Saint Omer, Bibliothèque Municipale nr 587 z XV w.
- D—Ms. Saint Omer, Bibliothèque Municipale nr 588 z 1450 r.
- F—Ms. Chigi C. VIII. nr 218 z 1491 r.
- G—Ms. Ottoboni latini nr 1602 z 1517 r.

G. Wallerand w swoim wydaniu wykorzystał tylko rękopisy oznaczone A, B, C, D, E. Klasyfikacja rękopisów przedstawiona przez Van de Vyvera na ss. LXXIX—CVIII opiera się na popularnej obecnej na Zachodzie metodzie statystycznej, wykorzystanej i szerzej przedstawionej przez J. Mogenet'a w jego wydaniu tekstów *Autolycusa* z Pitane².

Po wzorowo opracowanej części I następuje wydanie krytyczne tekstu (ss. 7—206). Tekst, zgodnie z zachowaną tu tradycją średniowieczną, jest poprzedzony spisem rozdziałów wszystkich części *Speculum* Henryka Bate. Spis rozdziałów do całego dzieła pozwala nam zorientować się w przedmiocie dalszych

¹ *Speculum divinorum et quorundam naturalium*. Pars VI. (*De numerabilitate intellectus humani*) Inleiding en tekstuitgave door. E. Van de Vyver. Dandermonde 1953. (Proefschrift der verkrijging van der graad van doctor aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte te Leuven).

² J. Mogenet, *Autolycus de Pitane. Histoire de texte, suivie de l'édition critique des traités: „de la sphère en mouvement” et „des levers et coucher”*. Université de Louvain. *Recueil de travaux d'histoire et de philologie*, 3-e ser. fasc. 97. Louvain 1950.

partii tego interesującego dzieła, z których najciekawsze obok części wydanej, są zapewne: część II traktująca o intelekcie, część III o *intellectus agens*, część IV o filozofii awerroistycznej i część V o związkach intelektu z ciałem.

Autor *Speculum*, Henryk Bate urodził się w 1246 r., studiował zaś na uniwersytecie paryskim, gdzie w 1274 r. uzyskał mistrzostwo w sztukach, a w 1292 r. doktorat z teologii. W 1276 r. Henryk występował na synodzie w Lyonie, gdzie zetknął się z Wilhelmem z Moerbecke. W tym samym roku Henryk wstąpił do zakonu. Silnie związany z domem d'Avesnes, dzięki protekcji tego rodu, a ściślej Gwidona z Hainaut, którego przez pewien czas nauczał, zostaje w 1289 r. kanonikiem w Liège. W późniejszych latach udaje się nawet w kilku misjach dyplomatycznych z polecenia Gwidona, a w 1292 r. przez pewien okres czasu przebywa w Rzymie i w Orwieto, gdzie przetłumaczył kilka traktatów astrologicznych Abrahama ibn Ezry. Pisma astrologiczne tego astrologa były w XIII—XIV w. nader popularne. Potwierdzają to liczne świadectwa i odniesienia do *Zasad astrologicznych tablic* i *Liber de mundo vel saeculo*³. Ostatnia zachowana notatka z jego życia podaje, że w 1310 r. Henryk przeprowadzał obserwację zaćmienia słońca.

Speculum divinatorum powstało w latach 1301—1305. Obok teologii Henryk porusza nader poważną liczbę zagadnień naukowych związanych ściśle z astrologią, astronomią, a nawet medycyną. Przedmiotem *Speculum* są wedle Henryka *entia divina*, czyli wszystkie byty duchowe i intelektualne, które wedle tradycji neoplatońskiej tworzyć miały pewną hierarchię bytów z duszą na najniższym szczeblu. Henryk Bate podobnie jak jego współcześni: Wilhelm z Moerbecke i Witelo, korzysta z pism neoplatońskich Proklosa i pseudo-Katona. Cytuje także Arystotelesa. Wedle A. Birkenmajera, który Henrykowi z Bate poświęcił specjalny komunikat wygłoszony na V Międzynarodowym Kongresie Nauk Historycznych⁴, dzieło Henryka Bate jest zbudowane wedle przemyślanego planu. „Plan ten jest oponowany — pisze prof. A. Birkenmajer — przez ideę porządku hierarchicznego wszystkich bytów rozumnych; i to wedle trzech istniejących stopni tego porządku: człowiek, stworzenia duchowe i Bóg, autor dzieli swoje dzieło” (tj. *Speculum*)⁵. Badania Van de Vyvera wykazały dodatkowo, że część I tego dzieła, poświęcona człowiekowi (Spec. I—XVII, c. 1—5) stanowi długą serię kwestii do *De anima* Arystotelesa. Problemy psychologiczne omawiane są przez Henryka Bate w takiej kolejności, w jakiej występują w oryginalnym dziele Stagiryty. Bez wątpienia na konstrukcję tego traktatu wpłynęły także dysputy filozoficzne, jakie miały miejsce na uniwersytecie paryskim pod koniec XIII w., tj. w latach 1266—1270 z późniejszymi konsekwencjami w 1277 r. Zapewne dlatego dzieło to jest kompilacją rozmaitych tekstów filozoficznych i ściśle naukowych, zbiera niejako najbardziej sprzeczne ze sobą stanowiska. Potępienie biskupa paryskiego widocznie nie przeszkadzało Henrykowi Bate w redakcji *Speculum*, gdzie odnajdujemy odważne odwołania się do dzieł Awerroesa i Siger z Brabancji. Wedle B. Nardiego⁵ w innym traktacie Henryka Bate, który prawdopodobnie zaginął, pt. *De intellectu*, który znany jest jedynie fragmentarycznie z częściowego odpisu, w poglądach Henryka zaznacza się wyraźny wpływ Siger z Brabancji. Świadczy to skądinąd o wielkiej żywotności awerroizmu łacińskiego, który trzydzieści lat po oficjalnych potępieniach był nadal żywy i recypowany. *Speculum* dostarcza także istotnej po-

³ A. Birkenmajer, *Biblioteka Ryszarda de Fournival*, Kraków 1922. L. Thorndike, *Henry Bate on the occult and spiritualism*, „Archives Internationales d'Histoire des Sciences”. 1954, s. 133—140.

⁴ A. Birkenmajer, *Henri Bate de Malines. Astronome et philosophe du XIII-e siècle* w *La Pologne au Congrès International des Sciences Historiques de Bruxelles*. Cracovie 1923, s. 13.

⁵ B. Nardi, *Sigeri de Brabante nel pensiero del Rinascimento Italiano*, 1945, s. 175—177.

mocy dla uściśleń źródłowych i okresów powstania niektórych przekładów greckich i arabskich, które Henryk Bate cytuje w przekładzie łacińskim⁶.

Charakterystyczną cechą twórczości naukowej i filozoficznej Henryka Bate jest dążność do wyrugowania wszelkich stanowisk ekstremistycznych, stąd więc jego zamiar połączenia filozofii Arystotelesa i Platona w jeden system: *disonantes quoque superficialiter sermones inter se Platonis et Aristotelis in unam realem concordiam quadammodo sententia redactos, inserere similiter intendimus* (*Proemium*, s. 47, wiersze 14—16). Jak wiadomo, rezultatem wielokrotnie podejmowanych prób pogodzenia Platona i Arystotelesa były dość zróżnicowane systemy naukowe i filozoficzne, nacechowane doktrynalnym eklektyzmem. Podobnie jest z Henrykiem Bate, który szczególną sympatię czuje do filozofii neoplatońskiej i zgodnie z jej duchem buduje własny obraz świata. Autor ten, jak wynika z lektury wydanej części, nie był głębokim filozofem. Jest godne uwagi, jak to już podał prof. A. Birkenmajer, że wykazuje on znacznie więcej zainteresowania dla nauk ścisłych i medycyny. Niemniej chociaż w relacjach swoich o stanowiskach naukowych, technikach badawczych w astronomii itp. Henryk jest kompilatorem, to jednak w niektórych zagadnieniach filozoficznych stara się zająć stanowisko samodzielne (np. w analizie zagadnienia: czy intelekt jest formą ciała. *Spec. III*, s. 15).

Nowe krytyczne wydanie *Speculum divinatorum quorundam naturalium* Henryka z Bate stanowi cenne źródło dla poznania prądów intelektualnych i stanowisk naukowych w XII i XIII w. Spodziewać się przeto należy, że całość pracy dojdzie rychło w całości do rąk historyka nauki tego okresu.

Ryszard Palacz

Waldemar Voisé, *Początki nowożytnych nauk społecznych (Epoka Renesansu, jej narodziny i schyłek)*. „Książka i Wiedza”, Warszawa 1962, s. 390.

Książka prof. W. Voiségo jest pracą, którą trzeba uznać za bardzo pozytywny wkład do naszej literatury naukowej. Po raz pierwszy na taką skalę nie tylko w literaturze polskiej, ale w literaturze światowej podjęta została próba analizy czynników, tendencji i metod, wiążących się z początkami nauk społecznych w epoce Renesansu, jako części zagadnień wiążących się z historią nauki w szerszym słownym znaczeniu. Jest jasne, że realizacja postawionych sobie przez autora ambitnych celów nie była wcale prosta ani łatwa ze względu na to, że — z wyjątkiem może niektórych tylko gałęzi społecznych, jak np. ekonomia — większość problemów nie była dotychczas należycie w literaturze naukowej ujęta i przedstawiona. Trzeba też od razu zaznaczyć, że autor znalazł się w o tyle trudnej sytuacji, że wprowadzając nowe elementy metodologiczne, oparte o myśl marksistowską, nie zawsze mógł znaleźć odpowiednie opracowania stosujące właśnie taką metodologię. Niemniej jednak, jak się wydaje, autor wyszedł zwycięsko z wielu trudności, z jakimi się spotykał, przede wszystkim dzięki temu, że jego olbrzymia wręcz erudycja w zakresie Renesansu, w szczególności różnych kierunków społecznej myśli naukowej reprezentowanej przez wybitnych uczonych tego okresu, pozwoliła mu na danie szerokiego materiału dokumentacyjnego, jakim nie rozporządzał nikt z dotychczasowych badaczy naukowych.

Trudno jest mi w tej chwili wchodzić w szczegółową analizę pracy, choćby dlatego, że w niektórych punktach czuję się niekompetentny do polemizowania

⁶ Tak więc właśnie w oparciu o teksty Proklosa cytowane przez Henryka z Bate w *Speculum* udało się Klibansky'emu ustalić datę powstania przekładu łacińskiego komentarza Proklosa do Parmenidesa. Zob. *Parmenides nec non Procli commentarium*. 1953, s. XV—XVI, XXIV—XXV.